

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.1

П. С. КОРНІЄНКО

ПРАВОЗАХИСНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розкривається важливість правозахисної діяльності як конституційно-правового інституту. Зазначається, що метою правозахисної діяльності є відновлення порушених суб'єктивних прав громадян, серед яких першочерговими є конституційні права та свободи, які належать кожній людині і громадянину, а правозахисна діяльність спрямована у першу чергу на протидію порушенням прав і свобод людини і громадянина. Зазначається про обов'язок держави створити відповідні механізми з метою гарантування фундаментальних прав людини і громадянина.

Ключові слова: держава, Європейський суд з прав людини, конституційно-правове дослідження, правозахисна діяльність, конституційні права та свободи, правозахисний механізм, правовий захист прав і свобод людини і громадянина, охорона прав і свобод людини.

Корниенко П. С. Правозащитная деятельность как объект конституционно-правового исследования

Раскрывается важность правозащитной деятельности как конституционно-правового института. Отмечается, что целью правозащитной деятельности является восстановление нарушенных субъективных прав граждан, среди которых первоочередными являются конституционные права и свободы, которые принадлежат каждому человеку и гражданину, а правозащитная деятельность направлена в первую очередь на противодей-

© **КОРНІЄНКО Петро Сергійович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту

ствие нарушениям прав и свобод человека и гражданина. Отмечается об обязанности государства создать соответствующие механизмы в целях обеспечения фундаментальных прав человека и гражданина.

Ключевые слова: государство, Европейский суд по правам человека, конституционно-правовое исследование, правозащитная деятельность, конституционные права и свободы, правозащитный механизм, правовая защита прав и свобод человека и гражданина, охрана прав и свобод человека.

Korniyenko Petro. Human rights activities as the object of constitutional legal research

The article reveals the importance of human rights protection as a constitutional and legal study. It is noted that the goal of human rights protection is the restoration of violated subjective rights of citizens, among which the constitutional rights and freedoms belonging to each person and citizen are the highest priority, and human rights activities are aimed primarily at counteracting the violation of human and civil rights and freedoms. It is stated about the duty of the state to create appropriate mechanisms for guaranteeing fundamental human rights and citizenship.

Keywords: state, European court on human rights, constitutional and legal research, human rights activities, constitutional rights and freedoms, human rights mechanism, legal protection of human and civil rights and freedoms, protection of human rights and freedoms.

На сучасному етапі національного державотворення важливого значення набуває потреба у поглибленні аналізу сутності прав та свобод людини і громадянина, підходів до їх розуміння, способів їх реалізації, удосконалення їх гарантування, що є неможливим без всебічного і детального з'ясування відповідної конституційно-правової термінології. Значна потреба в цьому стоїть в сфері дослідження проблем правозахисної діяльності, зважаючи на те, що факт підвищення її ролі для суспільства та держави доводити не потрібно. Нині вітчизняні (М. Афанасьєва, М. Баймуратов, Ю. Барабаш, О. Батанов, О. Васильченко, Ю. Волошин, С. Головатий, Т. Заворотченко, М. Козюбра, А. Колодій, А. Крусян, О. Лотюк, П. Любченко, Р. Максакова, В. Нестерович, Л. Новак-Каляєва, О. Пушкіна, П. Рабінович, Ю. Разметаєва, В. Речицький, М. Савчин, В. Сьрьогін, О. Скрипнюк, І. Сліденко, К. Слюсар, О. Совгіря, В. Федоренко, В. Шаповал, С. Шевчук, Ю. Шемшученко і ін.)

та зарубіжні (М. Вітрук, А. фон Гайек, Дж. Зіммерман, Дж. Санторі, Т. Хабрієва і ін.) правознавці зробили значний внесок у дослідження конституційних прав і свобод людини, а також методів, механізмів і форм їх захисту. Щороку в Україні та за кордоном з'являються нові наукові роботи, присвячені цій проблематиці.

Однак варто звернути увагу на те, що подолання цієї проблеми можливе лише через з'ясування та узгодження змісту цілого комплексу понять, які пов'язані між собою. Натомість, аналіз окремого терміну «правозахисна діяльність» не є достатньо ефективним. До таких понять варто віднести: охорона і захист прав і свобод людини і громадянина, забезпечення прав і свобод людини і громадянина та ін. В даному випадку вимагається критичний та об'єктивний аналіз уже наявних визначень вищевказаних понять, з метою з'ясування спільних та відмінних, правильних та помилкових елементів їх змісту. Наступним кроком є напрацювання оновленої, але такої, що не викликатиме значних дискусій, конституційно-правової термінології у даному науковому напрямку.

Розпочнемо із прикладу, який заслуговує на увагу своєю точністю та виправданою простотою, підходу до означення поняття забезпечення прав і свобод людини як створення умов для здійснення прав і свобод люди¹. Звертає на себе увагу логічний підхід, який структурує та водночас наповнює поняття забезпечення прав і свобод людини через три важливі напрями діяльності, серед них: сприяння реалізації прав і свобод людини (через формування позитивного впливу з метою створення загальносоціальних гарантій); охорона прав і свобод людини (через запровадження та застосування заходів, серед них й юридичних, з метою попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); і нарешті — захист прав і свобод людини (який передбачає застосування заходів відновлення порушеного правомірного стану, а також можливого застосування заходів юридичної відповідальності)².

Юридична енциклопедія вказує на визначення поняття охорони Конституції України, як системи конституційно-правових засобів і гарантій від можливих порушень або неправомірних змін Конституції України³. В даному випадку визначення наводиться крізь призму забезпечення прав і свобод людини.

Охорона конституційних прав і свобод людини визначається як пов'язані між собою заходи, які здійснюються органами державної влади, метою яких є запобігання порушенням прав, усунення причин, що їх зумовили, а також створення умов для повного, достатнього та реального процесу реалізації особою своїх прав та інтересів. Натомість захист прав, свобод та інтересів розуміється як примусовий (зобов'язання певної особи) спосіб здійснення права, який реалізується через процедури, встановлені законодавством та через діяльність компетентних органів з метою відновлення порушеного права та притягнення порушника до юридичної відповідальності.

В даному випадку варто звернути увагу саме на відповідні процедури та компетенцію органів державної влади. Так, обов'язок охорони і захисту прав і свобод людини і громадянина впливає із принципів функціонування демократичної та правової держави. Саме такого типу держава, яка визнає та гарантує основні права та свободи людини і громадянина, покладає на себе певні зобов'язання зі створення сприятливих умов, які спрямовані на їх охорону від можливих протиправних посягань та у випадку необхідності заходів їх захисту.

Конституційне законодавство є юридичною та політичною гарантією щодо правозахисних зобов'язань органів державної влади. Важливою особливістю гарантій, які передбачені конституцією щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, є те, що вони безпосередньо закріплені з метою поновлення порушеного права, а також передбачають формування в державі особливого режиму, який сприяє успішній реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Створення особливих правових інститутів, які б забезпечували охорону та захист прав і свобод людини і громадянина від зазіхань органів державної влади, інших організацій, окремих громадян, становить зміст гарантій конституційних прав і свобод людини. Водночас можна стверджувати, що зазначені вище гарантії передбачені з метою забезпечення правомірності та реальності реалізації конституційних прав і свобод людини, а також їх охорону та захист. Створення та розвиток такого правового режиму не видається можливим без відповідного наукового обґрунтування.

Таким чином, розуміючи важливість фундаментальних понять правового захисту прав і свобод людини і громадянина, не є рекомендованим віднесення таких категорій до числа широких понять у науці. Важливим є зацікавлення наукової спільноти в одностайному розумінні вказаних вище термінів при дослідженні чи вирішенні актуальних практичних питань, пов'язаних з правозахисною діяльністю в Україні. А отже, дослідження питань, які піднімаються у даній роботі, та зроблені з даного приводу висновки мають бути враховані при здійсненні наукових розробок на даному етапі наукових досліджень. Це дозволить вирішити низку за давних юридичних теоретичних і практичних проблем здійснення правозахисної діяльності в Україні. Вказане сприятиме утвердженню правової визначеності, як однієї з важливих елементів реальності дії конституційного принципу верховенства права.

Продовжуючи дослідження правозахисної діяльності та надаючи його визначення, можемо сформулювати, що це є діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, колективних та одноосібних суб'єктів громадянського суспільства щодо недопущення порушень прав і свобод людини і громадянина, а також юридичних осіб. Одночасно правозахисна діяльність стосується й відновлення порушеного правомірного стану, який існував до відповідного втручання правопорушника.

Можливість реального забезпечення державою прав і свобод людини і громадянина у найширшому розумінні даного поняття одночасно включає як наявність інституційних конституційних принципів, так і гарантування прав і свобод у межах діяльності держави та суспільства. Тобто ми розуміємо необхідність існування комплексного організаційно-правового механізму, який в даному випадку має бути правозахисним і який не функціонує як відокремлені частинки у державі. Натомість він є неодмінною частиною природи держави, що сприяє повній, всебічній і вчасній реалізації всієї множини прав і свобод людини, які передбачені Конституцією України. Таке розуміння закріплене в Основному Законі, зокрема частині другій статті 22: «конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані». Тобто юридична фіксація в Конституції необхідності «гарантування конституційних прав і свобод» передбачає наявність досконалої системи або ж механізму, який і передбачає забезпечення прав і свобод людини.

Це підтверджується і тим, що саме у гарантії конституційних прав і свобод людини як відповідну конституційно-правову категорію вкладається розуміння засадничих основ їх реального існування та забезпечення. Адже саме це поняття передбачає реальну можливість бути використаними, тобто мати вплив на інших суб'єктів правовідносин. Не менш важливим, у момент затребування відповідних прав і свобод суб'єктом правовідносин, є визнання таких прав як реальних, можливих до використання даним суб'єктом. Таке визнання відбувається у добровільній формі, яке підкріплене віддаленим механізмом примушування до вчинення таких дій, оскільки швидкість «реагування» на використання прав суб'єктами залежить від багатьох інституційних, правових та інших факторів. В умовах функціонування юридичного механізму реалізації прав і свобод людини і громадянина він може бути надієвим через низку факторів: низький рівень соціально-економічного розвитку суспільства і держави, відсутність традицій правової культури,

значний рівень правового нігілізму, історичні особливості розвитку державного механізму тощо. Тобто реальний механізм гарантування прав і свобод людини через інститути суспільства та держави має визнавати права і свободи особистості не лише звичайним декларуванням. Важливим є вираження такого закріплення у певних діях. Отже, впровадження механізму гарантування прав і свобод людини має відбуватись повноцінно, оскільки суб'єкти правозахисної діяльності не будуть дієвими, не взаємодіючи один із одним. Ці елементи більш загального поняття правозахисної діяльності передбачають їх поєднання, що в кінцевому результаті відображається у реаліях правового захисту.

Вітчизняна правова система визначає наступний зміст гарантій правового захисту особи: перш за все, це конституційне закріплення фундаментальних та міжнародно-визнаних правових принципів (верховенства права, рівності, справедливості, обмеження державної влади, людиноцентриського спрямування державного управління тощо), які визначають напрямки, вектор формування державотворчої роботи органів державної влади, формують конституційне положення особи в державі, а також закладають основи механізму правового захисту прав і свобод людини і громадянина.

Держава зобов'язана створити відповідні механізми з метою гарантування фундаментальних прав людини і громадянина, що пов'язані із правовим захистом. Зокрема, право на оскарження в суді рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, що порушують права і свободи людини і громадянина. Якщо виникає необхідність подальшого оскарження правозастосовних рішень в особи, яка вважає, що її права порушено і вони підлягають відновленню, то існує передбачений законодавством механізм, відповідно якого особа може звернутися до міжнародних судових установ, якщо усі національні засоби захисту було вичерпано. До таких, зокрема, належить,

Європейський суд з прав людини. Про неналежний рівень гарантування, забезпечення, а відтак захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні свідчить статистика звернень вітчизняних громадян до цієї поважної міжнародної установи, а саме: Україна входить до п'ятірки країн за кількістю скарг до Європейського суду з прав людини. Навіть, якщо потреба в захисті була підтверджена, зокрема національною чи міжнародною судовою установою, виконання такого рішення не у всіх випадках відбувається, що створює додаткові перешкоди для особи, яка потребує захисту. Знову ж таки, про неефективність виконання судових рішень неодноразово наголошувалося в рішеннях Європейського суду з прав людини.

Інституційний та правовий механізми в державі передбачають можливість звернення за захистом своїх прав і свобод не лише до судових органів, а й до інших суб'єктів, які уповноважені захищати конституційні права і свободи людини і громадянина. Серед найбільш відомих правозахисних органів державної влади є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Його діяльність регламентується Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р.⁴

Проблеми існування реального правозахисного механізму не оспорується як у науковому співтоваристві чи юристами-практиками, так і звичайними громадянами. Це, очевидно, підтверджує тезу про те, що існуюча система національного законодавства, яке регламентує діяльність правозахисних органів, ще не відповідає визначенням міжнародним співтовариством стандартам. В Україні відсутня стратегічна програма формування, утвердження та розвитку правозахисного механізму органів публічної влади, переформатування простору відносин між державою і особою з метою належного гарантування дотримання прав і свобод. Проблемним є і законодавство у цій сфері, зокрема більшість законів є суто спеціальними і регулюють правовий захист чітко визначеного кола суб'єктів, не

акцентуючи увагу на пріоритет людини, її прав і свобод як ядра правовідносин в державі.

Що в даному випадку представляють собою права, свободи та інтереси особи? Так, можна визначити, що це зафіксовані в нормативно-правових актах соціальні можливості особи як індивіда, що передбачають володіння та користування певним благом з метою задоволення особистих інтересів. Можливості, які можна визначити як соціальні, економічні, культурні тощо, закріплені державою в конституції та іншому законодавстві для людини і громадянина стають юридичними домаганнями, підлягають забезпеченню та захисту з боку як держави, так і суспільства.

Якщо подивитись ширше, то права і свободи особистості є незмінними і вічними в своєму змісті. Виходячи із природного розуміння поняття права, можливості та вимоги особи фактично є реальністю не тому, що вони формально визнані державою і закріплені у відповідних актах (що є також важливим з різних причин). Натомість є реальними через сам зміст соціального існування людини та відповідно виходячи із її ролі в процесі соціальної взаємодії між особами. Сукупність взаємозв'язків осіб трансформується у систему суспільних відносин і починає потребувати регуляторів даних відносин. Дана вимога означає також і наявність соціальних можливостей особистості. Тобто історичний розвиток суспільства як системи соціальних відносин між людьми передбачає наявність прав і свобод людини, які існують не через волю публічної особи (влади, держави), а через реальні суспільні зв'язки і відносини людей.

Аналіз та розкриття змісту суб'єктивного права людини пов'язане з ще одними важливими ознаками: його якістю, соціальною обумовленістю і гарантованістю щодо можливості реалізації. Згадка про те, що суб'єктивне право є реально існуючим правом та юридично закріпленим, передбачає його гарантованість юридичними засобами, що відповідно вказує на те, що дане поняття набуває формально-юридичного харак-

теру. Нормативно-правовий акт, який проголошує та закріплює суб'єктивні права, паралельно встановлює їх гарантії. Таким чином, можна вважати суб'єктивне право як соціально обумовлену і гарантовану міру можливої поведінки людини, яка встановлена нормами об'єктивного права (конституцією та нормативно-правовими актами), з метою реалізації можливості користування соціальними, економічними, духовними, культурними, політичними та іншими особистими та колективними благами і цінностями для задоволення власних потреб та інтересів.

Висновком в даному випадку є те, що метою правозахисної діяльності є відновлення порушених суб'єктивних прав громадян, серед яких першочерговими є конституційні права та свободи, які належать кожній людині і громадянину, а правозахисна діяльність спрямована у першу чергу на протидію порушенням прав і свобод людини і громадянина та різноманітним деліктним, асоціальним та протиправним проявам поведінки людей.

1. *Рабінович П. М., Хавронюк М. І.* Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ: Атіка, 2004. С. 22. 2. Там само. С. 23. 3. *Шемшученко Ю. С.* Відповідальність юридична // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А–Г. С. 384–385. 4. *Про Уповноваженого* Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР (із змінами та доповненнями) // ВВР України. 1998. № 20. Ст. 99.

Korniyenko Petro. Human rights activities as the object of constitutional legal research

At present national state, becomes important need for deeper analysis of the essence of the rights and freedoms of man and citizen approaches to understanding, methods of implementation, improving their guarantee, which is impossible without a comprehensive and detailed clarification of the respective constitutional and legal terminology. A significant need for this is in the field of research on human rights issues, given that the fact of increasing its role for society and state is not necessary. Currently, domestic (M. Afanasyeva, M. Baymuratov, Yu. Barabash, O. Batanov, O. Vasychenko, Yu. Voloshyn,

S. Holovaty, T. Zavorotchenko, M. Kozyubra, A. Kolodiy, A. Krusyan, O. Lotyuk, P. Lyubchenko, R. Maksakova, V. Nesterovych, L. Novak-Kaliayev, Pushkin, P. Rabinovych, Yu. Razmyetayeva, V. Rechytskyy, M. Savchyn, V. Serohin, O. Skrypnyuk, I. Slidenko K. Klyusar, O. Sovgira, V. Fedorenko, V. Shapoval, S. Shevchuk, Y. Shamshuchenko and others) and foreign (M. Vytruk, A. von Gayek, J. Zimmerman, J. Santori, T. Habriyev etc.), lawyers made a significant contribution to the study of constitutional rights and freedoms, and such same methods, mechanisms and forms of their protection. Every year in Ukraine and abroad there are new scientific works devoted to this problem.

Creation of special legal institutions that would ensure the protection and protection of human and citizen's rights and freedoms from the encroachments of state authorities, other organizations, individual citizens is the content of the guarantees of constitutional rights and freedoms. On the other hand, it can be argued that the aforementioned guarantees provide for the lawfulness and realization of the realization of constitutional rights and freedoms, as well as their protection and protection. The creation and development of such a legal regime is not possible without adequate scientific justification.

Keywords: state, European court on human rights, constitutional and legal research, human rights activities, constitutional rights and freedoms, human rights mechanism, legal protection of human and civil rights and freedoms, protection of human rights and freedoms.

УДК 342.7 (479.24)

К. А. РАГИМОВ

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ЖИЗНЬ В КОНСТИТУЦИЯХ УКРАИНЫ И АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

На основе сравнительного анализа конституций Украины и Азербайджанской Республики определены общие черты нормативного регулирования права на жизнь, касающиеся состава субъектов указанного права, его ключевых конституционных признаков, элементов системы его гарантий, защиты указанного права на наднациональном уровне, само-

© РАГИМОВ Кенан Ахмедаг оглы — аспирант Института государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины